

«Det er ei råd, – det leiter på, men det får til»

– om dokker under kirkegolv

Grunnen under kirkegolv rommer et variert, rikholdig og omfattende gjenstandsmateriale som ikke bare er et potensial for den materielle, men også for den immaterielle kulturhistorien. Flere av gjenstandene representerer ei materialisering av bakenforliggende trosforestillinger. Ved å kople sammen gjenstand, funnkontekst og tradisjonsmateriale vil en muligens kunne forstå hvorfor de har havnet der. En interessant gjenstandstype i denne sammenhengen er tekstildokker. Under golvet i østlandskirker er det totalt funnet 19 stykker. I denne artikkelen vil jeg drøfte hvorfor de er laget og hvorfor de har kommet under kirkegolvene.

Når begrepet dokker benyttes om disse tekstilgjenstandene, er det fordi utforminga av dem minner om et lite menneskebarn. Utforminga varierer, men alle består av tekstilstykker med surring rundt eller tekstilstykker som er sammenrulla og ombundet og/eller satt sammen på en slik måte at hode og kropp trer fram. (Fig. 1). På enkelte er dette tydelig, mens det på andre bare fins antydninger. Dokkenes lengde varierer fra om lag 4,5 cm til om lag 12,5 cm.

De 19 dokkene ble funnet ved kirkearkeologiske undersøkelser i 1970-årene; i Reinli stavkirke, Valdres, Lom stavkirke og Vågå kirke, Gudbrandsdalen, og Uvdal stavkirke, Numedal. (Tabell 1). Jeg vil beskrive og analysere dokkematerialet ut fra fire hovedinnfallsvinkler:

- Topologisk fordeling og funnkontekst
- Datering
- Særpreget og spesielle fenomener
- Naturvitenskapelige undersøkelser

Topologisk fordeling og funnkontekst

Med begrepet topologisk fordeling menes funnløkalisering i kirkerommet, mens funnkontekst vil si hvilke gjenstander, konstruksjoner eller funnlag dokkene ble funnet i eller i relasjon til.

I denne sammenhengen må et par kildekritiske poenger nevnes. Da deler av grunnen under kirkegolv ofte er omrotet og forstyrret av graver og bygningsarbeider, er dokkenes funnsted ikke nødvendigvis identisk med det stedet de opprinnelig ble lagt. Videre var ikke utgravnings- og dokumentasjonsrutinene fullt utviklet ved undersøkelsene av de fire kirkene, slik at opplysningene om funnsted og funnlag ofte er relativt generelle og lite eksakte. Informasjonsverdien kan derfor være begrenset.

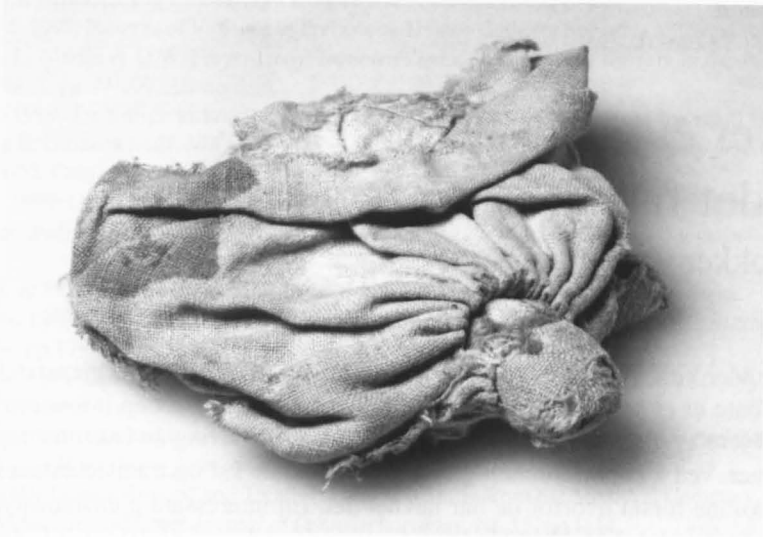

Fig. 1. Dokke U5 fra Uvdal stavkirke. Dette er den mest forseggjorte og fineste dokka fra de østlandske kirkefunnene Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM.

Reinli stavkirke

I Reinli stavkirke ble det funnet fem dokker. Dokkene R1 og R2 lå i kirkens apsis, R3 og R4 ble funnet i skipet – R3 lå litt øst for midten i skipet, mens R4 ble funnet vest i skipet – og R5 forekom i kirkens vestre sval. (Fig.2).

Alle Reinli-dokkene lå i overflatefyll som bestod av huggeflis, kvist og bøss (KHM's arkiv). Da laget var omrotet (pers. medl. Håkon Christie), er det sannsynlig at dokkene ikke lå in situ. Men trolig har de rutenetlagde golvbjelkene begrenset omrotinga.

Lom stavkirke

Samtlige seks dokker ble funnet i kirkens skip. L1 og L2 ble funnet i sørøstre hjørne i skipets midtrom, mens L4, L5 og L6 lå sammen i en poseformet tekstil i vestre del av skipets nordre omgang. Funnopplysningene for L3 er mindre eksakte, men den ble lokalisert enten i en tverrvinge eller i vestre ving. (Fig.3).

Både L1 og L2 lå i en nedgravning i sørøstre hjørne i skipets midtrom. Nedgravningen er trolig spor etter en eldre bygning på stedet (Christie 1978:108ff), men hvorvidt de lå sammen er umulig å avgjøre. Fordi det ikke forekom graver i denne delen av skipet (Ibid:108f), er det sannsynlig at dokkene ble funnet in situ. L4, L5 og L6 ble funnet i løs overflatefyll. Selv om funnstedet muligens ikke er identisk med nedleggingsstedet, har trolig grunnstokkene som avgrensner nordre omgang og svilla mellom omgangen og nordre tverrving, begrenset omrotinga. Trolig har dokkene ikke blitt forflyttet i særlig grad. Derimot er det mindre sannsynlig at L3, som ble funnet i en omrotet flishaug (pers. medl. Christie), lå in situ.

Tabell 1 – Dokker funnet ved arkeologiske undersøkelser av Reinli stavkirke, Lom stavkirke, Vågå kirke og Uvdal stavkirke.

Kirke	Funnsted			Funnlag/ funnrelasjon	Materiale	Datering	Særpreget og spesielle fenomener
	Kor	Skip	Andre Steder				
Reinli stavkirke							
R1 [C.nr. 34553/123]	x			Overflatefyll	Lin		
R2 [« 34553/124]	x			Overflatefyll	Lin	1800-tallet	På dokka er det festet ei spenne, sprette, av kopperlegering. Inni den lå en 1-skillings species fra 1819.
R3 [« 34553/85]		x		Overflatefyll	Bomull	1800-tallet	
R4 [« 34553/18]		x		Overflatefyll	Lin		Spiker stukket inn i hjerte- eller brystregionen.
R5 [« 34553/145]			Sval V	Overflatefyll	Lin		
Lom stavkirke							
L1 [C.nr. 34738/410]		x		Nedgravning	Lin		
L2 [« 34738/411]		x		Nedgravning	Lin		Laget av de samme typer materialer, men med noe ulik utforming.
L3 [« 34738/816]		x		Flishaug	Lin		
L4 [« 34738/339]		x		Løs overflatefyll	Bomull	Svært sannsynlig 1800-tallet	
L5 [« «]		x		Løs overflatefyll	Bomull	Svært sannsynlig 1800-tallet	Laget av de samme typer materialer og med samme utforming. Lå sammen i en slags pose
L6 [« «]		x		Løs overflatefyll	Bomull	Svært sannsynlig 1800-tallet	
Vågå kirke							
V1 [C.nr. 35624/48]		x		Flislag og i kammer	Bomull	1800-tallet	Utformet som en reivunge
V2 [« 35624/49]		x		Fyllag nær mur	Lin og ull	Trolig en gang mellom 1600-1900	
V3 [« 35624/50]		x		Fyllag nær mur	Lin og ull	Trolig en gang mellom 1600-1900	Laget av de samme typer materialer og med samme utforming.
Uvdal stavkirke							
U1 [C.nr. 34866/53]	x			Overflate	Bomull	Seint 1800-tallet	
U2 [« 34866/2091]		x		Under gotv 1	Bomull	Seint 1800-tallet	Laget av de samme typer materialer og med samme utforming.
U3 [« 34866/2954]			Våpenhus	Overflatefyll	Bomull	Seint 1800-tallet	
U4 [« 34866/2205]		x		Overflatefyll	Lin		
U5 [« 34866/2956]			Våpenhus	Overflatefyll	Lin	Trolig etter 1723	

Kilde: UKM arkiv: Reinli stavkirke, Lom stavkirke, Vågå kirke, Uvdal stavkirke og UKM Magasinet: Dokker fra de samme kirkene. Bestemmelsen av tekstiltype og dertil hørende datering er utført av Anne Kjellberg, Norsk Folkemuseum og Unn Plahter, UKM Oldsaksamlingen

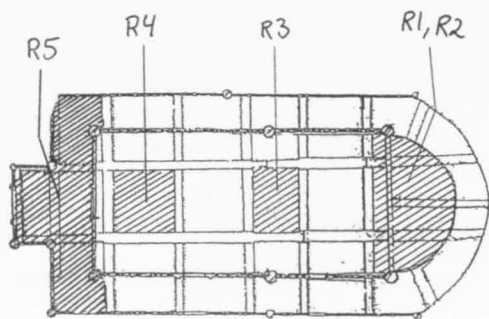

Fig. 2. Planskisse over Reinli stavkirke der lokaliseringstedenene for dokkene er skravert.

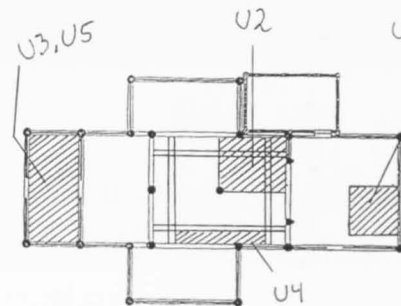

Fig. 5. Planskisse over Uvdal stavkirke der lokaliseringstedenene for dokkene er skravert.

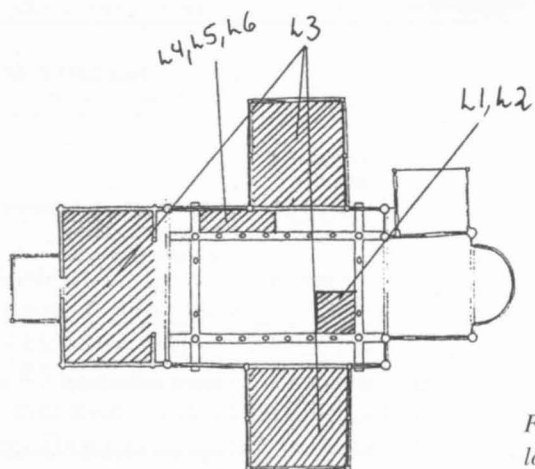

Fig. 3. Planskisse over Lom stavkirke der lokaliseringstedenene for dokkene er skravert.

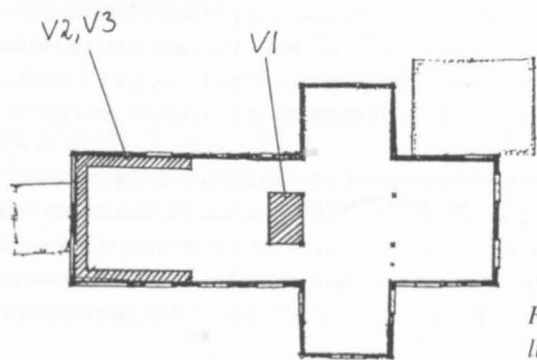

Fig. 4. Planskisse over Vågå kirke der lokaliseringstedenene for dokkene er skravert.

Vågå kirke

I Vågå kirke ble kun skip og tverrvinger arkeologisk undersøkt (RAA Δ 125 Vågå kirke). Alle de tre dokkene ble funnet i kirkens langskip. V1 ble avdekket i forbindelse med et gravkammer vest for krysset, mens V2 og V3 lå nær kirkens murer i vestre del av skipet. (Fig. 4). Dokkene lå i omrotete lag, bl.a. som følge av de mange gravene (pers. medl. J. Jensenius). Det er derfor trolig at de kan ha blitt forflyttet.

Uvdal stavkirke

De fem Uvdals-dokkene ble funnet på følgende steder: U1 sørøst i koret, U2 og U4 i skipet og U3 og U5 i våpenhuset. Ei av dokkene i kirkeskipet lå i nordøstlige kvadrant, mens den andre ble avdekket i søndre omgang. (Fig. 5). Alle dokkene, bortsett fra U2, lå i overflata eller i overflatefyllet, som stort sett bestod stort sett av bæss som hadde sildret ned gjennom golvsprekkene (pers. medl. Christie).

I korets sørøstlige del, der U1 lå, fantes det få graver (RAA, A-70 Uvdal stavkirke), og trolig kan dokka ha ligget in situ fordi omrotingsgraden har vært begrenset. U2 ble avdekket under «golv 1» (KHM's arkiv), dvs. golvet som i dag ligger øverst i kirken. Dette skulle innebære at den lå over middelaldergolvet. Funnkonteksten tilsier at dokka kom under kirkegolvet etter at «golv 1» ble lagt omkring år 1800 (pers. medl. Christie). Etter den tid har det ikke vært større bygningsarbeider i denne delen av kirken (Christie & Christie 1981:41ff; Christie 1992:12f). Videre var det få graver i østre del av skipet. Bortsett fra et par barnegraver i midtgangen var de øvrige gravene konsentrert i midtrommets sørøstre hjørne (RAA, A-70 Uvdal stavkirke; pers. medl. Christie). Den nordøstlige delen av skipet der U2 ble funnet, skulle således være lite forstyrret etter at dokka kom under kirkegolvet, noe som skulle innebære at U2 ikke er flyttet i vesentlig grad. U4 lå i overflatefyllet i skipets søndre omgang. Omrotinga av laget er trolig blitt begrenset av grunnstokkene som avgrensar omgangen og svilla mellom omgangen og søndre tverrving. Trolig er heller ikke U4 særlig mye forflyttet.

Både U3 og U5 ble funnet i overflatefyll i våpenhuset som ble reist i 1723. Kirken har trolig ikke hatt våpenhus tidligere (Christie & Christie 1981:404). Dersom det har forekommet omroting i overflatefyllet, har det trolig skjedd innenfor våpenhuset. Sannsynligvis er disse massene ikke sammenblandet med overflatefyll fra andre deler av kirken da svilla mellom skipet og våpenhuset trolig har begrenset ei slik omroting og fordi det ikke forekommer graver der (RAA, A-70 Uvdal stavkirke; pers. medl. Christie).

Dessuten har det ikke foregått større bygningsarbeider i denne delen av kirken etter 1723 (Christie & Christie 1981:401ff; Christie 1992:12f). Ut fra dette resonnementet er U3 og U5 svært sannsynlig ikke forflyttet til våpenhuset, men opprinnelig kommet under golvet der.

Sammenfatning

13 av de 19 dokkene, dvs. om lag 2/3, ble lokalisert i kirkeskipene. Av de øvrige lå tre stykker i korene og tre stykker i våpenhus eller vestre sval. Selv om dette resultatet gir en relativt klar tendens, må en likevel være forsiktig med å trekke generelle slutninger om dokkenes topologiske fordeling i kirkerommet. I tillegg til at det totale dokkeantallet er lite, er Vågå kirke ikke totalgravd. Videre kompliseres dette av forstyrrelser i kirkegrunnen. Selv om jeg har søkt å sannsynliggjøre at de fleste dokkene ble funnet in situ, må det erkjennes at det hefter usikkerhet ved resultatene.

Flesteparten av dokkene lå i overflatelag. Utover dette lå V1 i relasjon til et gravkammer, V2 og V3 i nærheten av kirkemuren, mens L1 og L2 ble funnet i en nedgravning som trolig stammer fra et tidligere bygg.

Datering

Et sentralt poeng er å prøve å datere kirkedokkene. Teoretisk kan flere dateringsmetoder være aktuelle, men ikke alle er like hensiktsmessige eller anvendbare. Datering ved ¹⁴C-metoden er kostbar og vil trolig gi resultater med store usikkerhetsmarginer fordi tekstilene i dokkene kun kan være noen få århundrer. En annen mulighet er å datere dem ut fra stratigrafiske forhold i kirkegrunnen, men utgravnings- og dokumentasjonsrutinene fra 1970-åra gir lite eksakte og entydige opplysninger om lagrekkefølgen og dokkenes funnlag. Det kan derfor kun i begrenset grad trekkes vekslers på denne metoden.

Den muligheten som da gjenstår er datering på grunnlag av materialet i tekstilene eller tekstilenes art. Rett nok gir ikke dette alltid brukbare resultat. Lintekstiler, som flere av dokkene er laget av, har vært brukt i flere hundre år her i landet, og de kan i alle fall føres tilbake til høymiddelalderen (Blom 1965:587). Dersom konserveringsforholdene er gode, noe de vanligvis er i overflatelag under kirkegolv (pers. medl. Christie), kan lin holde seg godt (pers. medl. A. Kjellberg). Derimot gir bomullstekstiler eller bomullsgarn, som enkelte dokker er laget av, et visst holdepunkt for datering. Utover på 1800-tallet, særlig etter 1840, økte den norske bomullsimporten, og bomull ble allemannseie (Sejersted 1978:404; pers.medl. Kjellberg). Metoden gir ingen nøyaktig årstallsdatering, kun en datering innenfor et tidsrom. En annen svakhet er at det er tekstilene som blir datert, ikke tidspunktet dokkene ble lagt ned i kirkegrunnen, og disse er ikke nødvendigvis sammenfallende. Tekstilene kan ha blitt tilvirket mange år før dokkene ble laget, og det kan ha gått enda flere år før de ble stukket ned under kirkegolvet. Men med noe romslige dateringer skulle likevel metoden gi relativt tilfredsstillende resultat. I tillegg gir myntfunn og bygningshistoriske forhold i enkelte tilfeller holdepunkter i dateringsarbeidet.

To av de fem Reinli-dokkene gir muligheter for en viss datering. «Kjolen» til R3 er strikkes av bomullsgarn, noe som daterer den til 1800-tallet (pers. medl. Kjellberg). (Fig. 6). Inne i R2 lå en mynt med årstallspreget 1819 (KHM's magasin). Trolig er mynten plassert i dokka da den ble laget, og dermed skulle 1819 være ei bakre grense for dokkas tilblivelse. De tre

Fig. 6. Dokke R3 fra Reinli stavkirke. Dokkas «kjole» er strikkes av bomullsgarn. Foto: Ørnulf Hjort Sørensen, KHM.

De er utformet av de samme stofftypene; lin og grønt ullstoff (pers. medl. Kjellberg, Plahter). Ut fra tøytypene stammer dokkene fra 1600-1900 (pers. medl. Kjellberg). Denne datering lar seg godt forene med bygningshistorien til Vågåkirken. Den ble bygd om lag 1630 (RAA, Δ 125 Vågå kirke), og den er ikke reist på ei eldre kirketomt (Ibid.; pers. medl. Jensenius).

Tre av Uvdals-dokkene, U1, U2 og U3 er laget av gulhvitt bomullsstoff, og ut fra stofftypen kan de dateres til seint 1800-tall (pers. medl. Kjellberg). Ei slik datering er klart forenlig med de stratigrafiske forholdene i stavkirken. Dokka lå under det nåværende golvet som ble lagt rundt år 1800. Datering av U3 ut fra tekstilen er også forenlig med stavkirkens bygningshistorie. Dokka ble funnet i kirkens våpenhus som ble reist i 1723, og ifølge tidligere resonnement er det svært trolig at den opprinnelig kom under golvet her. 1723 skulle dermed være ei bakre grense for når dokka kom ned i kirkegrunnen. De to siste Uvdals-dokkene, U4 og U5, er begge laget av lintekstiler (pers. medl. Kjellberg), men da U5 ble funnet i våpenhuset er den trolig yngre enn 1723. Dokke U4 kan ikke tidfestes nærmere.

Samlet sett er dateringsresultatene relativt romslige, og stundom er de også noe usikre. Likevel viser de en klar tendens. 12 av 19 dokker lar seg datere, og de stammer fra etter-

øvrige Reinli-dokkene er alle laget av lintekstiler (pers. medl. Kjellberg), som ikke gir holdepunkter for en nærmere datering.

Blant dokkene fra Lom stavkirke er tre stykker laget av samme type toskaftet bomullsstoff. Dette gjelder L4, L5 og L6 (pers. medl. Kjellberg, U. Plahter). Svært sannsynlig stammer de fra 1800-årene (pers. medl. Kjellberg). De tre resterende Lom-dokkene er laget av lintekstiler (pers. medl. Kjellberg), og kan derfor være fra hele kirkens funksjonstid. For L3 kunne det imidlertid ha vært en mulighet for ei nærmere tidfesting siden den lå under deler av kirken som ble påbygd på 1600-tallet (Christie 1978:103f). Men i grunnen under vestre ving og tverringene ble det funnet relativt mange middelaldermynter (Skaare 1978:124ff), slik at massene der sannsynligvis er sammenblandet med masser fra øvrige deler av kirken. L3 kan således som myntene ha fulgt med masser fra andre steder. Ei datering med 1600-tallet som bakre grense er derfor høyst usikker.

Kun ei Vågå-dokke, V1, er tilvirket av bomullsstoff (pers. medl. Plahter), og kan dateres til 1800-tallet (pers. medl. Kjellberg). Også de to øvrige Vågå-dokkene, V2 og V3, kan dateres på grunnlag av tekstilene.

reformatorisk tid. Ni av dem, dvs. om lag halvparten av alle dokkene, kan dateres til 1800-tallet, mens to trolig stammer fra tidsrommet 1600-1900, og ei trolig etter 1723.

Særpreget og spesielle fenomener

Til flere av dokkene er det knyttet særpreget og spesielle fenomener. Jeg skal behandle disse i følgende tre punkter:

- Serier
- Særpreget utforming
- Metallgjenstander i eller på dokka

Serier

Flere av kirkedokkene inngår i serier på to eller tre stykker. Det vil si at det forekommer to eller tre tilnærmet like dokker. Slike dokkeserier fins både fra Lom, Vågå og Uvdal.

Under undersøkelsene i Lom stavkirke ble det funnet tre dokker som lå samla inni et pose-liknende tekstilstykke av lin. De tre, L4, L5 og L6, er jevnstore og laget ved sammenrulling av stykker av samme brungule bomullsstoff og omviklet med ulltråd (pers. medl. Kjellberg, Plahter). Da dokkene lå samla i én «pose», er av samme materialtyper og har identisk utforming, er det rimelig å anta at de er laget av en person ved en og samme anledning. (Fig. 7). Videre er Lom-dokkene, L1 og L2, laget av ubleket lin med surring av rødt ullgarn, men de har noe ulik utforming. Selv om den ene er betydelig kraftigere og større enn den andre, er de ut fra materialene trolig laget samtidig, og de ble dessuten funnet på det samme stedet under kirkegolvet.

Også de to Vågå-dokkene, V2 og V3, er laget av samme type tekstiler og har om lag identisk utforming. De er utformet av lintøy og grønt ullstoff og surra med rød ulltråd. Det er derfor svært sannsynlig at dokkene er laget samtidig av samme person. I tillegg ble de funnet i det samme området av kirken (RAA, Δ 125:43; pers. medl. Jensenius). (Fig. 8).

Fig. 7. Dokkeserien L4, L5 og L6 fra Lom stavkirke. Dokkene har identisk utforming, og de lå samla i en pose-liknende tekstil. Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM.

Fig. 8. Dokkeserien V2 og V3 fra Vågå kirke. Foto: Ørnulf Hjort Sørensen, KHM.

Når det gjelder de tre Uvdals-dokkene U1, U2 og U3, finner jeg det også rimelig at de er formet samtidig av samme person. De er laget av gulhvitt bomullsstoff i lerretsbinding. Selv om den ene er noe større enn de to andre, har de den samme enkle utforminga. I motsetning til dokkeseriene fra Lom og Vågå, lå ikke Uvdals-dokkene samla. De ble funnet på tre ulike steder; ei i koret, ei i skipet og ei i våpenhuset. (Fig. 9).

Totalt inngår 10 av de 19 kirkedokkene i serier på to eller tre dokker. De er funnet både samla og spredt under kirkegolvene.

Særpreget utforming

Jeg har nevnt at utforminga av dokkene varierer noe. Enkelte har en tøyulliknende utforming, mens andre er laget med en videre eller åpnere tekstil i den ene enden slik at det likner en kjole. Ei av Vågå-dokkene, V1, har en særlig interessant og særpreget form. Den er

Fig. 9. Dokkeserien U1, U2 og U3 fra Uvdal stavkirke. Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM.

Fig. 10. Dokke VI fra Vågå kirke. Utforminga av dokka minner om et reiva barn.
Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM.

Fig. 11. Dokke R2 fra Reinli stavkirke. Inni dokka lå en 1-skilling species koppermynt, mens det utenpå er festet ei koppersprette.
Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM.

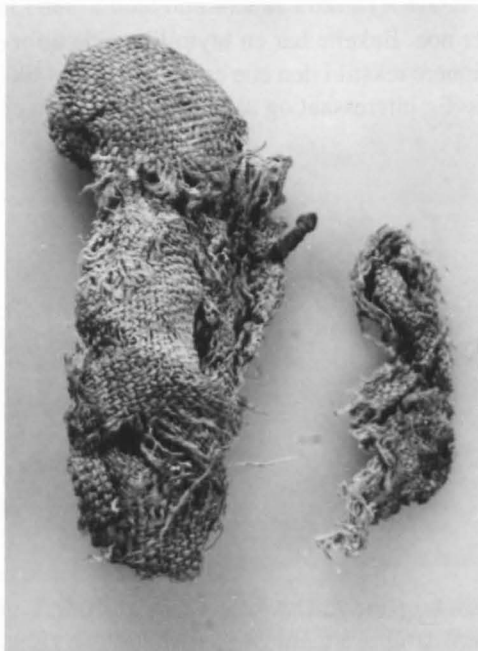

Fig. 12. Dokke R4 fra Reinli stavkirke. I dokkas hjerte- eller brystregion er det stukket inn en spiker. Foto: Ørnulf Hjort Sørensen, KHM.

forma som en tynn, avlang tøyull med surring nesten fra ende til ende, og den minner mye om en reiva unge. (Fig.10).

Metallgjenstander i eller på dokka

Til to av Reinli-dokkene er det knyttet metallgjenstander. Inne i R2 ble det funnet en mynt, en 1-skilling species koppermynt med årstallspreget 1819. Dessuten er det festet ei sprette, ei slags spenne, av kopperlegering utenpå dokka. (Fig. 11). I R4 er det stukket en spiker inn i hjerte- eller brystregionen. (Fig. 12).

Naturvitenskapelige undersøkelser

Alle dokkene unntatt U1 og U3 er blitt undersøkt med computer-tomografi (CT) eller røntgenfotografert for om mulig å finne ut hvorvidt de har noe innhold.¹ Mens de fleste av dokkene ikke så ut til å ha det, kan enkelte inneholde noe materiale som er vanskelig å identifisere. Tidvis kan imidlertid støv og skitt være forklaringa. Selv om disse undersøkelsene gir nyttig og interessant informasjon, har de visse begrensninger. Foruten at det kan være problematisk å avgjøre hva innholdet eventuelt er, er det også vanskelig å få fram svært små eller tynne gjenstander på bildene (pers. medl. K.S. Dalen). Videre skapte refleks fra metallgjenstander i eller på dokka stundom forstyrrelser m.h.t. tolkning av bildene.

En kunne selvsagt åpnet dokkene for å undersøke om de inneholder noe, men dette ville ha ødelagt dem. De to Uvdals-dokkene U1 og U3 ble ikke CT-scannet fordi en med det blotte øyet kunne konstatere at de ikke hadde innhold.

Da materialet i surringa rundt V1 så ut til å være menneskehår, ble dette undersøkt nærmere i lysmikroskop. Resultatet av undersøkelsen avkreftet imidlertid antakelsen.²

Hvorfor er dokkene laget?

Innledningsvis spurte jeg hvorfor dokkene er blitt laget og hvilket formål de har hatt. For å forsøke å besvare dette skal jeg i det følgende sammenholde og drøfte resultater fra beskrivelsen og analysen ovenfor opp i mot tradisjonsmateriale. Da R4 skiller seg ut fra de øvrige 18 dokkene, behandler jeg den separat.

Samtlige dokker med unntak av Reinli-dokka R4

Innenfor magisk folkemedisin har dokker blitt laget i forebyggende eller terapeutisk hensikt. Spesielt har de blitt brukt for å forhindre eller helbrede to barnesykdommer:

- uro og vantrivsel – i tradisjonen også kalt elsk eller umvel
- liksvekk eller valken – dvs. engelsk syke eller rakitt
(Reichborn-Kjennerud 1933:104,108f; Lid 1935:47f).

Er det mulig å avklare om kirkedokkene er laget for å avhjelpe en eller begge disse sykdommene? I det følgende skal jeg drøfte dette ut fra fire hovedvariabler:

- Tekstilene i dokkene
- Innhold i dokkene
- Antall dokker, plasseringssted og funnsted
- Dokkenes datering

Det foreligger tradisjonsnedtegnelser om dokketerapi mot uro og vantrivsel og liksvekk/valken fra flere steder i Sør-Norge. Av metodiske grunner har jeg valgt å ta utgangspunkt i oppskrifter fra Østlandet da dokkene jeg behandler stammer fra fire østlandskirker. Tradisjonsnedtegnelser fra andre steder vil kun bli trukket inn for å gi supplerende opplysninger.

Uro og vantrivsel

I ei tradisjonsoppskrift fra Valdres, dalføret der Reinli stavkirke står, forskrives følgende råd mot uro og vantrivsel:

Dersom ei mor fall frå spedbarnet sitt, vart det ofte fælt uroleg. Men det var råd for dette. Dei skulde ta nokre avskurdar etter bukledi åt mori eller tå kleidi åt ungen og laga tre smådokkor. Desse skulde dei gå på kyrkjegarden med og grava dei ned på gravi åt mori. Då skulde barnet bli roleg. På Søre Jarstad gjorde dei det slik ein gong, sa ho mor (Hermundstad 1944:105).

Ifølge et annet tradisjonsbelegg uten nærmere geografisk stedsangivelse enn Valdres og Hallingdal, heter det:

Raa før vantrevd. Før i ver'n brukte dei dei [sic.] la ut tryaa dökko, telaga taa nemmaste klæo aat sléke unga so vøro krislignæ o kji vilde mannast. I dei dökkudn la dei noko taa neglo o haare aat unga. Den eine skull dei sleppe nie'n bekk; ei skull dei grava ne paa kjyrkjigare, o ei skull' gravast ne burti ein haug. (Bergh 1924:124; krislignæ = hanglete, syklig, skrøpelig, dårlig; Seksjon for leksikografi og målføregransking).

Foruten at dokker ble brukt i terapeutisk hensikt mot uro og vantrivsel, kunne de også bli brukt i forebyggende hensikt (Wille 1882:202; Espeland 1933:9f).

Ifølge de to refererte oppskriftene skulle en skjære av et stykke fra moras likklær eller fra barnets egne klær og lage dokker. Bruk av barnets klær går igjen i flere nedtegnelser fra andre kanter av landet (NFS Moe 43:96; Indrebø 1934:50; Espeland 1933:9f). Kan tekstilene i kirkedokkene stamme fra barnetøy? Spedbarn ble tidligere reivet; svøpt i tøystykker surret med et bånd. Ut fra spørrelistene har vi relativt detaljerte opplysninger om reiveplagg tilbake til om lag 1860. Reiveplaggene besto av skjorte, trøye, kluter, ytterreiv, lindebånd og hodeplagg. Barneskjorta var av lin- eller bomullslerret, mens trøya var av bomull. Klutene kunne være av lin, bomull eller ull. Til ytterreiven benyttet en ull- eller halvullstoff (I.L. Christie 1983:13f). Tekstilene i kirkedokkene var, som det framgår ovenfor, laget av lin-, ull- og bomullstoffer. Det er de samme tekstiltypene i dokkene og i reiveplaggene, og vi kan derfor ikke utelukke at tekstilene i dokkene kan være fra spedbarnsklær.

Ifølge den ene oppskriften skal en legge noe av det syke barnets hår og negler inn i dokka. Dette foreskrives også i andre oppskrifter (NFS Moe 43:96; Indrebø 1934:50; Storaker 1932:21f. Espeland 1933:9f). CT-scanninga og røntgenfotograferinga av dokkene viste at de fleste dokkene ikke synes å inneholde noe. Der det syntes å være noe, kunne vi med forbehold for ei dokke, fastslå at det verken var hår eller negler.

Begge tradisjonsoppskriftene foreskriver at en skulle lage tre dokker. Ifølge boteråda fra Valdres skulle en grave dem ned på grava til barnets mor, mens den andre sier en skulle plassere dem på tre forskjellige steder – ei skulle graves ned på kirkegården, ei legges i en bekk og ei graves ned i en haug. Blant kirkedokkene fins det både enkeltdokker og dokkeserier med to eller tre like eller tilnærmet like dokker.

Ingen av oppskriftene sier at dokkene skulle legges under kirkegolvet, men de kan likevel ha kommet der. I flere tilfeller heter det at dokka skulle plasseres i likkista sammen med den døde. (Wille 1882:202; Indrebø 1934:50; Espeland 1933:9f; Bergstøl 1959:46). Lik-

kister som har vært satt ned i kirkegrunnen, kan derfor ha inneholdt dokker. I alle fire kirkene har grunnen under golvet vært benyttet til gravplass. (Christie & Christie 1981:421f; Christie 1978:108; RAA, Δ125:37ff; KHM's arkiv). Det er imidlertid kun ei dokke, V1, som ble funnet i direkte tilknytning til ei grav, selv om flere lå i områder med graver. Da funnstedsopplysningene er ganske romslige og lite entydige, er det ikke mulig å avgjøre hvor nært de lå gravene. Flere av dokkene lå ikke i gravnære områder, og det er lite trolig at de har blitt lagt ned under golvet i en gravrelatert kontekst. Dette gjelder de to Reinli-dokkene som ble funnet i stavkirkens apsis (RAA Reinli stavkirke, Dagbok 2. del:1f). Det er heller ikke rapportert om funn av graver i stavkirkens vestre sval der R5 ble lokalisert (KHM's arkiv). Jeg har ovenfor hevdet at alle disse tre Reinli-dokkene lå tilnærmet in situ. Også flere av Lom-dokkene ble funnet i områder uten graver; L1 og L2 ble avdekket i det sørøstre hjørnet i skipets midtrom og L4, L5 og L6 ble funnet i vestre del av skipets nordre omgang (Christie 1978:108ff). Trolig ble alle disse funnet noenlunde in situ. To av Uvdals-dokkene, U3 og U5, lå i våpenhuset som ikke inneholdt graver (RAA, A-70 Uvdal stavkirke). Svært sannsynlig har disse dokkene kommet under golvet der. Når det gjelder de resterende kirkedokkene, er det vanskelig å sannsynliggjøre at de lå in situ, og derfor er det vanskelig å si noe sikkert om de opprinnelig har ligget i en gravkontekst.

Ut fra dateringa av kirkedokkene er det lite sannsynlig at R2, R3, L4, L5, L6, V1, U1, U2 og U3 er lagt i likkister eller i graver i kirkegrunnen til nylig avdøde for å avhjelpe uro og vantrivsel. Dokkene stammer svært trolig fra 1800-tallet, og i 1805 kom en forordning som forbød nye gravsteder inne i kirken (Schou1808:281f). Selv om Vågå-dokka V1 ble funnet ved et gravkammer, har den trolig kommet dit etter at graven ble anlagt.

Dersom vi sammenholder resultatene av funnkontekstdrøftingene med resultatene av dateringsdrøftingene, synes det for 14 av dokkene å være liten sannsynlighet for at de er uro- og vantrivsel-dokker.

Liksvekk, valken

Den andre spesifiserte barnesykdommen der dokketerapi ble benyttet var liksvekk eller valken. Fra Gudbrandsdalen, dalføret med Lom stavkirke og Vågå kirke og hvor ni av 19 kirkedokker kommer fra, foreligger det fire-fem nedtegnelser om bruk av dokker i terapeutisk hensikt mot sykdommen. I en fortelles følgende:

Da det vart stelt på Skjåkkyrkja her eit året, fann dei mykje rart. Det var mange arbeidarar, men det var ein som fann alt saman. Det var da dei reiv muren han fann det. [...] Da fann han ein pose med tri tydokkor i. Tvo var jamstore, men ei var noko mindre. Det skulde tyda mor, far og eit lite barn. Når eit barn hadde «valken» dei kalla, stelte dei til slike dokkor og la under kyrkjegolvet. Da trudde dei at barnet skulde verta friskt att (NFS.Grimstad:10,64f).

I ei annen oppskrift fra samme dalføret heter det: «Mot valken gjør de i Gudbrandsdalen ni dokker av linfiller eller lerretsremser, og disse blir lagt i kirkemuren» (Reichborn-Kjennerud 1933:104). I *En signekjerring* som P. Chr. Asbjørnsen henlegger til Gudbrandsdalen, finner signekjerringa ut at ungen lider av liksvekk. Etter at diagnosen er stilt, fortsetter fortellinga:

«Det er ei råd, – det leiter på, men det får til,» sa signekjerringa. «Jeg skal gjøre sammen en reivunge, og den skal jeg grave ned på kirkegården, så trur de døde de har fått barnet til seg, og Gud hjelpe meg om de skjønner annet» (Asbjørnsen og Moe 1940: 284)!

Det er ikke funnet tradisjonsstoff fra andre kanter av landet der dokker ble brukt som bote-middel mot liksvekk eller valken.

Ifølge ett av de refererte beleggene ble valkendokkene laget av linfiller eller lerretsremser. Lerret kan være vevd av enten lin eller bomull, men ut fra formuleringa er det rimelig å anta at en har ment remser av bomullslerret da linfiller nevnes rett før. Blant kirkedokkene fins det dokker formet av lintekstiler eller bomullslerret.

Til forskjell fra flere av boterådene mot uro og vantrivsel foreskriver ikke boterådene mot liksvekk eller valken at dokkene skulle inneholde hår og negler fra barnet. Ved CT- og røntgenundersøkelsene av kirkedokkene ble det ikke påvist noe inni dem.

Mot liksvekk eller valken skulle det lages ei, tre eller ni dokker, og de kunne plasseres på forskjellige steder. Særlig interessant er tradisjonen fra Skjåk, nabobygd til Lom og Vågå, der det eksplisitt framgår at dokker ble lagt under kirkegolvet i helbredende hensikt mot sykdommen. Videre kunne tre eller ni dokker legges inn i kirkemuren, eller ei dokke graves ned på kirkegården. Det fins også tradisjon for at en kunne grave ned ei dokke i ei maurtue (Grimstad 1953:15).³ Disse tre tradisjonsnedtegnelsene oppgir kirkeområdet som plasseringssted. Ifølge to av dem ble flere dokker plassert i eller inne i kirkebygningen. Særlig interessant er sammenfallet mellom opplysningen fra Skjåk om funn av tre dokker i en pose i kirkemuren og de tre Lom-dokkene som lå sammen i en slags poselignende tekstil i nærheten av kirkemuren. Selv om det blant kirkedokkene ikke forekommer serier på ni stykker, inngår 10 av 18 i serier på to eller tre, mens om lag halvparten av kirkedokkene er enkeltdokker. Det er også et annet sammenfall mellom tradisjonsmaterialet og dokkematerialet fra Gudbrandsdalen; signekjerringa ville «gjøre sammen en reivunge» mot liksvekken og Vågå-dokka V1 likner i sterk grad et reiva barn. Tradisjonen foreskriver ikke at valken- eller liksvekkdokkene skulle legges i kister eller i graver til nylig avdøde personer. For 10 av kirkedokkene har jeg kunnet fastslå at de etter all sannsynlighet ikke har vært plassert under kirkegolvet i en gravkontekst. Dateringa av ni av dokkene innebærer at de svært trolig er lagt under golvet etter at 1805-forordninga trådte i kraft og det ikke lenger var anledning til å anlegge nye gravsteder inne i kirkene.

Når vi sammenholder resultatene av funnkontekst og dateringa, står vi tilbake med 14 dokker som kan være plassert under kirkegolvene for å helbrede valken- eller liksvekksyke barn.

Sammenfatning

Gjennomgangen av tekstilene i kirkedokkene ga ingen holdepunkter for å kunne avgjøre hvorvidt dokkene var laget i terapeutisk hensikt mot kun en av barnesykdommene. Drøftinga av dokkeantallet ga heller ingen mulighet for å utelukke en av lidelsene. Fordi det verken ble funnet hår eller negler inni dokkene ved CT- og røntgenundersøkelsene, trekker det klart i retning av at de er liksvekk- eller valkendokker. Når det gjelder plasserings- og funnsted, styrker skjåktradisjonen klart en slutning om at kirkedokkene er ment å avhjelpe liksvekk eller valken fordi den spesifiserer at dokkene skulle legges under kirkegolvet. Ved å sammenholde tradisjonsoppskriftene med kirkedokkenes funnkontekst og datering, har jeg i betydelig grad svekket sannsynligheten for at de fleste er uro- og vantrivsel-dokker. Gjennom dette har jeg samtidig styrket sannsynligheten for at et klart flertall av dem har hatt en terapeutisk hensikt mot liksvekk eller valken. Samsvar mellom utforminga av enkelte kirkedokker og tradisjonsoppskrifters beskrivelse av dokkene underbygger også sann-

synligheten for de er liksvekk- eller valkendokker. Konklusjonen må derfor bli at de aller fleste dokkene fra de fire undersøkelseskirkene svært trolig er plassert under kirkegolvet for å helbrede liksvekk- eller valkensyke barn.⁴

Reinli-dokka med spiker i hjerte- eller brystregionen

R4 skiller seg ut fra de øvrige dokkene, og det er grunn til å tro at den har hatt en annen hensikt. Trolig har også R4 hatt et magisk formål, men ikke av terapeutisk art. Muligens har den blitt brukt for å skade eller å drepe et menneske gjennom billedmagi. Tankegangen var at når en skadet ei avbilding eller ei dokke som representerte en bestemt person, skadet eller tok en livet av vedkommende (Matson 1908:204; Lindskoug 1917:45).

Jeg har ikke funnet eksempler i norsk tradisjonsmateriale på at dokker har vært brukt i billedmagi. Ofte har en her benytta bilder tegna eller malt på ei treflate (Lid 1935:42; 1950:131,142). Dette er belagt i Valdres (NFS Hermundstad I:87), slik at billedmagi skal ha blitt praktisert i dalføret der Reinli stavkirke står. I dansk tradisjonsstoff finner vi derimot at dokker ble benyttet i billedmagien, en stakk nåler i ei dokke og plasserte den på kirkegården. (Tang Kristensen 1901:239f).

Selv om det forekommer visse likhetstrekk mellom billedmagipraksis og R4, må det erkjennes at det er usikkert om R4 er ei billedmagidokke. Dersom den er det, er den så langt jeg veit, det eneste kjente eksemplet i Norge.

Hvorfor er dokkene plassert under kirkegolvet?

I innledning stilte jeg spørsmål om hvorfor dokkene er blitt plasserte under kirkegolvene, eller hvilke forestillinger som ligger bak plasseringa dem der. Jeg skal i det følgende drøfte dette.

Liksvekk- eller valkendokkene

For å få tak i de bakenforliggende forestillingene for plasseringa av liksvekk- eller valkendokkene under kirkegolvene, er det nødvendig å se boteråda i sammenheng med hva en trodde var årsak til sykdommen.

Sykdomsnavnet svekk henger sammen med det gammelnorske verbet *svikja* som betyr forgjøre, dvs. sette på sykdom gjennom trolldom. Svekk betyr således forgjøring (Reichborn-Kjennerud 1933:7,100;1921:33f). Prefiksen lik- i liksvekk viser at en mente det var de døde som forårsaket sykdommen (Reichborn-Kjennerud 1933:11). De døde hadde forgjort barnet. Dette finner vi igjen i *En Signekjerring*. Mora glemte å signe barnet med korsets tegn, da de gikk forbi kirkegården om natta. Da signekjerringa fikk vite dette, svarte hun: «Der har han fanga det, mor, for det er liksvekk fra kirkegarden» (Asbjørnsen og Moe 1940:282). Kirkegården var de dødes tilholdssted, og ifølge folketroen kunne de døde forvolde sykdom. På eller ved kirkegården var det spesielt stor fare for å bli påført sykdom, og faren var størst om natta da de døde tilhørte mørkets makter (Reichborn-Kjennerud 1928:77; 1933:11). Små barn, spesielt udøpte, var særlig utsatt. At kirkegården var et sted der små barn kunne bli påført liksvekk, framgår av følgende tradisjonsnedtegnelse fra Toten:

Man maatte ikke gaa over en kirkegaard med smaabarn (under et aar f.eks.), for da vilde barnet faa liksvek. Men gik man allikevel over kirkegaarden med barnet, maatte man si: «I Jesu navn.» ann. Antages særlig at ha gjældt udøpte barn (NFS:Bugge 6,63).

Sykdomsnavnet valken har trolig sammenheng med det gammelnorske verbet *valka* i betydninga å forurolike eller plage (Reichborn-Kjennerud 1921:35;1933:9). Av valk fantes det flere slag, en var likvalk (Kleiven 1915:124f). Forstavelen viser at en mente de døde sto bak (Reichborn-Kjennerud 1933:11). Tradisjonsoppskriftene som foreskriver dokketerapi mot sykdommen, nevner kun valken uspesifisert.

Det er hevdet at dokkene representerte en form for offer til sykdomsvesnene, og at de symboliserte virkelig menneskeofring (Holck 1996:105). Men offer i betydninga overbringelse av gave for å blidgjøre eller vennligstemme fins det ingen støtte for i tradisjonsmaterialet. Hva kan hensikten da ha vært? I *En Signekjerring* sier signekjerringa at hun skal lage en reivunge som hun skal grave ned på kirkegården mot liksvekk, «så trur de døde de har fått barnet til seg». Hensikten var altså å narre de døde som forvoldte sykdommen; narre dem til å tro at dokka var barnet og at barnet var kommet til dem. Tankegangen er trolig at den sykdomsframkallende påvirkninga skulle bli overført fra barnet til dokkene, og at barnet således skulle bli helbredet. Folkelivsgranskeren Nils Lid kaller dette for «avverjings-trolldom» (1935:47f).⁵

Dette kan forklare hvorfor dokkene stundom er ei særlig tydelig etterlikning av et levende, lite barn, slik som V1. Ei anna dokke, R2, har også likhetstrekk med et lite barn. Her ligger ikke likheten i utforminga, men at en har festet ei sprette på den og plassert en koppermynt inni den. I ei tradisjonsoppskrift fra Numedal heter det at første gangen barnet ble reiva, men også seinere: «maatte det vera sauma inn noko sylv i «lista», helst ervesylv, men det gjekk an med ei sylvskilling au – eit markestykke eller ein tolvskilling – og ein sylvring i baaneluva vart haldi aa vera ei trygd» (Flatin 1918:10). Bruk av sølvmynt i reiven til et udøpt barn eller å feste ei sølvspenne på det er også kjent fra Valdres (NFS Ord og sed, Dalen:7; Sundt 1959:381) Skikken med sølv på/i barnets klær var særlig praktisert på Østlandet (Bugge Amundsen 1989:141). Når spretta og mynten i R2 er av kopper i stedet for sølv, som hadde en ondtaavergende virkning, var kanskje poenget at kopperet ikke forhindret de døde i å ta dokka/barnet til seg. Utforminga av V1 og R2 med trekk fra et lite barn var trolig for å være sikrere på at en narret de døde.

Når dokkene ble plassert under kirkegolvene, må det skyldes at kirkegrunnen er blitt benyttet til gravsted. Gravlegging under kirkegolv går tilbake til middelalderen, men det økte i omfang på 1600- og 1700-tallet (Stamsø Munch 1988:30) helt til lovforbudet i 1805. Svært trolig har praksisen med gravlegging under kirkegolv ført til at en oppfattet ikke bare kirkegården, men også kirkegrunnen som tilholdssted for de døde. Ifølge Asbjørnsens signekjerring skulle dokkene tilføres de døde, ikke en spesielt avdød person. Når man plasserte dokkene under kirkegolvet der flere døde var gravlagt, oppnådde man dette. Boteråda er med andre ord tilpasset og direkte rettet mot den forment sykdomsårsaken, som altså var kollektivet av døde.

Reinli-dokka R4

har jeg tolket som ei mulig billedmagidokke brukt til å skade eller drepe et menneske. Grunnen til at den er plassert under kirkegolvet er trolig en annen enn for de andre dokkene. Fra norsk tradisjonsstoff er det kjent at midler som skulle brukes til å skade et menneske skulle legges i kirkesvalen eller under kirkesvillen tre søndager (Bang 1902:650f); også jord tatt ved kirken kunne brukes (Ibid:654). Kristne krefter og virkemidler ble altså brukt i forbindelse med skademagi på mennesker. Gjenstander ble tatt fra det innviede og hellige kirke-

området der det ble messet, lyst velsignelsen og bedt. Trolig ble R4 lagt under stavkirkegolvet for å benytte de kristne kreftene i billedmagien. I dansk billedmagi ble voksbilde lagt under alteret for at presten skulle messe over det (Grønborg 1884:214).

Avslutning

Jeg har her forsøkt å besvare hvilken funksjon kirkedokker har hatt og hvilke forestillinger som ligger bak plasseringa av dem under kirkegolv. Svært trolig har de aller fleste dokkene hatt en terapeutisk hensikt mot barnesykdommen liksvekk eller valken. Dokkene er å forstå som ei erstatning for det syke barnet der hensikten har vært å narre kollektivet av døde som forvoldte sykdommen, til å tro at de hadde fått barnet til seg. Sentralt i forbindelse med denne boteråda er bruken av kirkegrunnen som gravsted og dertil hørende oppfatning om tilholdssted for døde. Kirkedokka som hadde en spiker i hjerte- eller brystregionen, kan muligens være ei billedmagidokke brukt for å skade eller drepe et menneske. Den er trolig lagt under kirkegolvet for å nyttegjøre de kristne kreftene som er til stede og som blir utøvet i kirkebygningen. Kirkedokkene synes å gjenspeile to ulike oppfatninger av kirkegrunnen; kirkegrunnen som gravområde og tilholdssted for døde og som et hellig, innviet område fylt med kristne krefter.

Noter

- ¹ Dokkene L1 og L3 var utlånt til Lom, slik at det ikke lot seg gjøre å få CT-scannet dem, men de er tidligere blitt røntgenfotografert. Rett nok gir dette en dårligere kvalitet enn en CT-undersøkelse. CT-undersøkelsen er utført av Knut Sigmund Dalen, Universitetet for miljø- og biovitenskap, mens røntgenfotograferinga av L1 og L3 er foretatt av Bjørn Erik Hauglum, Rikshospitalet. Jeg takker Valdres Historielag, Lom kommune, Nore og Uvdal kommune og Fortidsminneforeningen, Kjenn ditt Land – B.A. Grimelands Fond for tilskudd til CT-undersøkelsen.
- ² Undersøkelsen ble utført av David Griffiths, Norges Veterinærhøgskole.
- ³ Interessant i denne sammenhengen er at da gjerdet rundt Skjåk kirkegård ble revet rundt år 1900, fant en bl.a. dokker (Grimstad 1953:95). Imidlertid vet vi ikke om dette var dokker laget for å helbrede liksvekk eller valken.
- ⁴ Ved de kirkearkeologiske undersøkelsene av Eidskog kirke i Hedmark ble det funnet flere små tøy- eller papirpakker som trolig har inneholdt levnedsmidler. (UKM arkiv: Funnprotokoll Eidskog kirke, funn fra skipet nr. 440.) Ifølge en opptegnelse fra Hemne i Sør-Trøndelag helbredet ei gammel kone engelsk syke ved å gå arg i hu og med ukvemsord til et hus. Der pekte hun på tre forskjellige matvarer, f.eks. brød, fisk og graut, noe som måtte skje i absolutt taushet. Matvarene la hun så i en pose som hun deretter stakk inn i kirkegårdsmuren. (NFS GG, 4 (Hemne)) På grunnlag av dette er det ikke usannsynlig at de små tøy- eller papirposene som kom for dagen i grunnen under Eidskog kirke, har inngått i ei boteråd mot engelsk syke.
- ⁵ Oppfatninga om narring av de sykdomsforvoldende døde, som altså støttes på tradisjonen, deles dessuten av medisinalhistorikeren Ingjald Reichborn-Kjennerud (1933:104) og folkeminnegranskeren Olav Bø (1978:192).

Summary

Archaeological examination of four church fundaments/floors in East Norway has revealed a total of 19 textile dolls shaped so as to resemble a small child. In this paper I discuss which functions they may have had, and which beliefs lie behind their being placed beneath the church floors. My point of departure is a comparative description and analysis from four main perspectives: topological distribution and context, dating, particular properties of each object and technical analysis. The results are summed up and discussed in relation to traditional beliefs concerning the use of dolls as part of magical folk-medicine. Dolls have mainly been used prophylactically or as therapy for two child ailments; for children who do not thrive or are restless, and for rachitis. The evidence points to curing rachitis as the main motive for placing the dolls under the church floor. The dolls must be interpreted as a substitute for the sick child. By placing it in the foundations of the church, the intention was to trick the collective of the buried dead – who had caused the illness in the first place – that they had been successful and that the child was now among them. The basis for this remedy is the ancient custom of burials within the church, and the consequent belief in the church fundaments as the realm of the dead. One of the dolls from Reinli stave church had a nail stuck into its torso. This doll has probably had another function and may have been part of a magical rite to wound or kill. This doll has most likely been placed under the floor in order to utilize the power of the Christian rituals used in the church. The dolls seem to mirror two different perceptions of the church fundaments; as graveyard and abode of the dead on the one hand, and as a holy and blessed site with its inherent divine powers.

Kilder:

Arkivmateriale:

UKM: Universitetets kulturhistoriske museer = KHM: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo:

Gjenstandskatalog for Lom, Reinli, Uvdal og Vågå stavkirker

Arkiv: Reinli stavkirke. Riksantikvarens undersøkelse 1971 og 1972 v/ Håkon Christie. Lom kirke. Utgravning under kirkens gulv sommeren 1973. Funnprotokoll Eidskog kirke.

RAA: Riksantikvaren – Antikvarisk arkiv:

A-70 Uvdal stavkirke: Oppmålingstegninger, begravelser funnet ved utgravning sommeren 19785+6.

Δ 125 Vågå kirke: De arkeologiske undersøkelser ved arbeidet med utskifting av gulvene i tverrvinger og skip i Vågå kirke, januar til april 1977.

Reinli stavkirke. Bygningshistoriske undersøkelser og arkeologiske utgravninger somrene 1971 og 1972. Dagboken over arbeidene.

Lom stavkirke. Dagbok 1973.

NFS: Norsk Folkeminnesamling:

Kr. Bugge, Sjur Bøyum, Frøyset, Edv. Grimstad, Knut Hermundstad, M. Moe

Svar på spørreliste om folkemedisin utsendt av F.G. Gade og Fr. Grøn i 1911 (GG):

4 (Hemne), 72 (Mandal), 150 (Sunnhordland m.fl.)

Ord og Sed: Tradisjon um overnaturlige skapnader, svar fra Øystre Slidre v/M. Dalen

Litteratur:

Amundsen, A. B. 1989: *Folkelig og kirkelig tradisjon. Dåpsforståelser i Norge særlig på 1800-tallet*. Oslo.

Asbjørnsen, P. Chr. og Moe, J. 1940: *Samlede eventyr bd. I*. Oslo.

Asbjørnsen, P. Chr. 1949: *Norske huldreeventyr og folkesagn, annen samling*. Oslo.

Baklid, H. 1990: «Jeg fant, jeg fant...» Funn under kirkegulv som kilde til studiet av folkereligøstet, *nordnytt* 40, pp.5-10.

Baklid, H. 1993: «...nær folkje kallar på Gud.» Myntfunn under kirkegulv i sosialhistorisk perspektiv, *Hovedoppgave i historie*, UiO.

Baklid, H. 2004: «Dei skar so mange skøre i ein kjeppje [...]» Om pinner med innskårne hakk funnet under kirkegulv, *Heimen* nr. 3/2004, pp.179-194.

Bang, A. Chr. 1902: *Norske Hexeformularer og Magiske Opskrifter*. Christiania.

Bergh, H. A. E. 1886: *Folke-Eventyr og Billeder fra Norge, Fjerde samling*. Kristiania.

Bergh, H. 1924: Folkeminne ifraa Valdres og Hallingdal, *Norsk Folkekultur 1924*, pp.89-136.

Bergstøl, T. 1959: *Atterljom. Folkeminne frå smådalane kring Lindesnes III*, NFL 82. Oslo.

Blom, G. A. 1965: Lin, Norge, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder bd. 10*, sp. 287. Oslo.

Bugge, K. 1922: Aa leggje steina, *Maal og Minne*, pp.169-171.

Burjam, F. 1917: *Den skandinaviske folktron om barnet under dess ömtåligheitsstillstånd i synnerhet före dopet*. Helsingfors.

Bø, O. 1960: Øskjer i kyrkjemuren, *Norveg* 7, pp.99-152. Oslo.

Bø, O. 1978: Kyrkjefunn og folketru, *Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok*, pp.191-198.

Christie, H. 1978: Lom stavkirke forteller. Lom kirke, *Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok*, pp.101-112.

Christie, H. 1992: Undersøkelsen i 1978 gav ny kunnskap, *Uvdal stavkirke forteller*, pp.15-21. Uvdal.

Christie, S. & H. 1981: *Norges kirker, Buskerud bd. I*. Oslo.

Christie, I. L. 1983: Spebarn i «linde og reiv», *By og Bygd XXIX*, pp.5-42. Oslo.

Espeland, A. 1933: *Segn og soge fraa Hordaland*, Skien.

Falk, Hj. 1921: De nordiske navn for rakitt, *Maal og Minne*, pp.18-31.

Fehr, A.-M.M. von der 1984: Gjenstandsfunn under kirkegulv. En metode for undersøkelse belyst ved materialet fra Eidskog kirke, *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1982/1983*, pp.199-211.

Fehr, A.-M. M. von der 1986: «Løsfunn» fra Høre kirke, *Universitetets Oldsaksamling Årbok*, pp.135-143.

Fehr, A.-M. M. von der 1990: Pinner under kirkegulv. Presentasjon av et problem. *Universitetets Oldsaksamling Årbok*, pp.161-170.

Flatin, T. 1918: *Gamalt fraa Numedal III*. Risør.

Grambo, R. 1979: *Norske trollformler og magiske ritualer*. Oslo – Bergen – Tromsø.

Grimstad, Edv. 1953: *Etter gamalt. Folkeminne frå Gudbrandsdalen III*, NFL 71. Oslo.

Grønberg, O. L. 1884: *Optegnelser på Vendebomål*. Kjøbenhavn.

Hermundstad, K. 1944: *I manns minne. Gamal Valdreskultur III*, NFL 55. Oslo.

Holck, P. 1996: *Norsk folkemedisin. Kloke koner, urtekurer og magi*. Oslo.

Hult, R. 1937: *Østfoldminne*, NFL 39. Oslo.

Indrebø, G. 1934: Nokre eldre vestnorske bygdemålsskrifter, *Bergens Museums Årbok* 3. hefte nr. 1.

Kleiven, I. 1915: *Gamal bondekultur i Gudbrandsdalen, Lom og Skjåk*. Kristiania.

Knoph, K. 1983: Tingene forteller, *Hemgrenda*, pp.35-44.

Knoph, K. 1986: Generasjoners kirkegang, *Telemark Historie* nr.7, pp.39-47.

Kristensen, E. T. 1901: *Danske Sagn bd. VI,2. Århus*.

Lid, N. 1935: Magiske fyrestellingar og bruk, *Nordisk kultur bd. XIX Folketro*, pp.3-76. København – Oslo – Stockholm.

Lid, N. 1950: Um bilet-trolldom, *Trolldom*, pp.127-159. Oslo.

Lindskoug, O. (utg.) 1917: *Lappmannen Jon Johanssons Signerier och Besvärjelser*. Malmö.

Matson, O. 1908: Fra Solørs Finskog, *Norvegia bd. II*, pp.190-224. Kristiania.

Munch, G. S. 1888: Begravelser under kirkegulvet, *Ottar* nr. 1, pp.30-47.

- Müller, I.-H. V. 1984: Kirkefunn som arkeologisk og kulturhistorisk kildemateriale, *Universitetets Oldsaksamling Årbok*, pp.183-198.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1921: Sykdomsnavnene svik og valk, *Maal og Minne*, pp.32-36.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1928-47: *Vår gamle trolldomsmedisin bd. I-V*. Oslo.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1930: *Folkemedisin i Østfold før og nu*. Sarpsborg.
- Sejersted, F. 1978: *Den vanskelige frihet 1814-1850, Norges historie bd.10*. Oslo.
- Schou, J. H. 1808: *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, [...], XIV Deel*, København.
- Sandnes, J. 1971: Nyere naturvitenskapelige metoder som hjelpemidler i busetningshistorisk gransking, *Heimen XV*, pp.385-396.
- Schönberg, E. 1892 : Svek, *Norsk Magazin for Lægevidenskapen*, pp.1181-1216.
- Skaare, K. 1978: Myntene fra Lom kirke, *Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok*, pp.113-130.
- Storaker, J. Th. 1932: *Sygdom og Forgjørelse i den norske Folketro*, NFL 28. Oslo.
- Strompdal, K. 1939: *Gamalt frå Helgeland III*, NFL 44. Oslo.
- Sundt, E. 1859: Om Overtro, *Folkevennen*, pp.376-391.
- Tillhagen, C.-H. 1977: *Folkelig läkekonst*, 3. opplagan. Stockholm.
- Westum, A. 1999: *Ris, skäver och skärva. Folklig kategorisering av några barnsjukdomar ur ett kognitivt semantiskt perspektiv*. Umeå.
- Wille, H. J. 1882: Utrykte optegnelser om Thelemarken, utg. av Ludvig Daae, *Historisk Tidsskrift, anden række, bd.3*, pp.145-205.